

Драга Мاستиловић*

Оригинални научни рад

UDK 329.73:323.1(=163.41),,1904/1914”

doi 10.7251/POL1407093M

МЛАДОБОСАНЦИ ИЗМЕЂУ СРПСТВА И ЈУГОСЛОВЕНСТВА

MEMBERS OF YOUNG BOSNIA BETWEEN SERBIAN AND YUGOSLAV IDENTITY

Summary: Although they were considered the ideologists of Yugoslav identity before the First World War, the members of Young Bosnia were not united regarding this issue. This is illustrated by the attitudes of the two main ideologists of the movement Vladimir Gaćinović and Dimitrije Mitrinović. Contrary to Mitrinović, who was one of the most eager promoters of the idea of the unity of the South Slavs, Gaćinović was distrustful of this idea. He understood it as the “pouring Croatian water in Serbian wine”. Both of them had a big number of followers in students’ revolutionary organizations, and these Serb-Croat and Yugoslav organizations were responsible for the Assassination at Sarajevo.

Key words: „Young Bosnians“, ideology, serbity, yugoslavity

Анстракт: Младобосанска генерација, није била јединствених, а посебно не јасних гледишта по питању југословенства, мада се управо та генерација сматра главним носиоцем југословенске идеје у Босни и Херцеговини пред Први свјетски рат. Њихова идеолошка лутања углавном су се кретала између дијаметрално супротних погледа двојице главних идеолога Владимира Гаћиновића и Димитрија Митриновића.

Кључне ријечи: Младобосанци, идеологија, српство, југословенство

Иако се младобосанска генерација сматра главним носиоцем југословенске идеје у Босни и Херцеговини пред Први свјетски рат, ипак она није била јединствених ставова по питању југословенства и југословенског уједињења, што се најбоље може видјети по ставовима двојице главних идеолога Владимира Гаћиновића и Димитрија Митриновића. Гаћиновић је рођен 1890. у селу Качањ (Мека Груда) код Билеће у свештеничкој породици, а још као гимназиста у Мостару почео је да се истиче својим интелектуалним способностима,

* Историчар, доцент на Филозофском факултету у Палама.

мистичним визионарством, јасном националном мисли, али не и сасвим јасним методама којима је она требала бити остварена. О његовим интелектуалним способностима и озбиљности са којом је исчитавао ондашњу литературу свједочи и чињеница да је још као петнаестогодишњи дјечак у друштву „Матица“ у Мостарској гимназији држао својим колегама предавање о Петру Кочићу. Као седамнаестогодишњак почео је да објављује у *Српској ријечи* огледе о Петру Кочићу, Радовану Тунгузу Перовићу, а већ наредне године у листу *Народ*, у чију је редакцију те године ступио, објављује огледе о поезији Јована Дучића и Јакова Шантића, о сатири Петра Кочића и приповјеткама Стевана Самарцића. Еволуција његових националних и револуционарних идеја, која је давала идејне и идеолошке смјернице једној читавој генерацији српске омладине у Босни и Херцеговини, може се пратити кроз његове програмске текстове и преписку коју је водио са многим, па и значајним савременицима из своје епохе. У гимназијским данима био је опчињен Мацинијем и Гарибалдијем, као и Кочићем, код кога га је привлачило посебно то што „по својој снажној индивидуалности, по осјећајном и примчивом темпераменту, по сили опсервације, г. Петар Кочић спада у оно мало коло српских приповједача који су деградовали реализам формалне спољашности, који су открили душу народну гдје дршће и стрепи, који су осјетили све болове и трзавице народа у маси.“¹ Ореол народног трибуна и неустрашивог националног и политичког радника, који је обавијао Петра Кочића, импонувао је младом Гађиновићу до мјере да у једном писму свом пријатељу Милану Карановићу из 1908. године, сам себе назове „одушевљени Гарибалдијевац и Кочићевац.“²

Димитрије Митриновић, који се сматра другим главним идеологом тог револуционарног покрета, био је несумњиво човјек знатно другачијег сензибилитета, животних склоности па и погледа на српски национални покрет у Босни и Херцеговини и јужнословенским земљама. Митриновић је рођен 1887. године у учитељској породици у селу Доњи Поплат код Стоца у Херцеговини. У мостарској гимназији, коју је уписао школске 1899/1900. године, убрзо су дошла до изражаја његова карактерна својства мистика и конспиратора, која ће га уосталом пратити све до краја живота. Он је био оснивач тајне гимназијске „Начке библиотеке“, из које је убрзо израсло тајно литерално друштво „Матица“ које је основао и њим руководио. Као и Гађиновић, и он је у овом друштву саопштавао своје прве пјесничке покушаје, које је касније објављивао у разним часописима, највише у *Босанској вили*, *Срђу*, *Бранковом колу*, *Српском књижевном гласнику* и другим, као и прве огледе из књижевне критике. Захваљујући понајприје Митриновићу и Гађиновићу, у овом друштву су владали „јасни етички и естетички критеријуми и нарочито била цењена идеја моралног ангажовања књижевне речи у друштвеном животу.“³ Као политич-

¹ Владимир Гађиновић, *Приповјетке Петра Кочића*, у В. Гађиновић, *Огледи и писма*, (уредник Тодор Крушевац), Сарајево 1956, 27.

² В. Гађиновић – М. Карановићу из Мостара, јуна 1908, у: *Огледи и писма*, 185.

³ Предраг Палавистра, *Судбина и дело Димитрија Митриновића*, Предговор у првој књизи Са-

ко крило овог омладинског покрета у Мостарској гимназији, најборбенији од омладинаца, Богдан Жерајић, основао је друштво „Слобода“, које се бавило питањима из националне историје и савремених политичких збивања српског народа и то не само у Босни и Херцеговини. Већ 1907. године први од тих свршених гимназијалаца одлазе на европске универзитете, а међу њима и Митриновић, Слијепчевић, Жерајић, Солдо, Перовић и други, и тамо се сусрећу са сасвим новим идејама, које су се већ биле прошириле међу српском универзитетском омладином по европским универзитетима. Највећи утисак на њих оставило је учење прашког професора Масарика, који се залагао за ситни, свакодневни рад, те просвјетно и културно уздизање народа као облика политичке борбе. Преко српских студената ове идеје шириле су се и у Босни и Херцеговини, а преко студената из Прага допирале су и до мостарске гимназије. Оне су имале значајан утицај и на Гађиновића, који је из мостарске гимназије отишао у Рељевску богословију, али је послје неколико мјесеци напустио, отишао у Сремске Карловце, а затим се, разочаран свим што је преживио у „једном нашем Пијемонту“, ⁴ вратио у Мостар и ступио у уредништво листа *Народ*. Да су га живо заинтересовале Масарикове идеје, најбоље свједочи писмо које је почетком јула 1908. године упутио Српском пјевачком друштву „Соко“ у Требињу, поводом оснивања овог друштва, а у коме између осталог каже: „Мјесто обраћања гробовима прошлости, младо српско покољење мора се ослободити ма каквих утицаја ритерске романтике и прионути смјело уз онај племенити и благородни ситни рад, који ствара народни препорођај. Јер само ситуиран материјално народ може и мора добити своју слободу, мора сломити све остатке старог и преживјелог и створити ново, савремено, модерно.“⁵ За разлику од њега, у тим жучним расправама мостарских гимназијалаца, по ријечима самог Гађиновића, било је и оних, попут Богдана Жерајића, који је „смелом отвореношћу износио проблеме који стоје пред омладином и народом, проповедајући не мали рад него борбу, не мир но рат и победу, рад у жучној борби и мир у великој победи.“⁶

Проглашење анексије Босне и Херцеговине 1908. године посебно је позорно дјеловало на ове младе национал-револуционаре, који су се у то вријеме већином налазили на европским универзитетима. Прва реакција студентске омладине у Бечу била је оштра осуда анексије и њено непризнавање по било коју цијену, јер су је сматрали као најобичнију пљачку. Они су изјављивали да „ако Аустрија хоће да нас прогута ми ћемо јој прогристи стомак“.⁷ Признање анексије од стране Србије, а посебно прихватање српских политичких група у Босни и Херцеговини да уђу у конструктивну фазу своје политичке дјелатности дјела Димитрија Митриновића, Сарајево 1990, 30.

⁴ В. Гађиновић – М. Карановићу из Мостара, јуна 1908, у: *Огледи и писма*, 185.

⁵ В. Гађиновић, *Белешка о ситном раду*, у: *Огледи и писма*, 303.

⁶ В. Гађиновић, *Богдан Жерајић*, у: *Огледи и писма*, 122. Први пут објављено под насловом *Смрт једног хероја*, као посебна брошура у издању „Пијемонта“ у Београду 1912. године.

⁷ Цитирано према: Vladimir Dedijer, *Sarajevo 1914*, Beograd 1966, 293.

ности, то јест, њихова спремност да сарађују с владом на основу Устава, који је новоанектираним покрајинама дао цар Фрањо Јосиф, оставило је поражавајуће утиске на већину српских омладинаца из Босне и Херцеговине. То вријеме Гађиновић је описао на сљедећи начин: „Ми, у својој земљи, преживели смо једну од највећих срамота која је икада била. Пре малокрвни били смо сада резигнирани и скептици. Гледали смо црним очима и видели све само трагично. После трзања и бура, дошло је сиво, ситно време. Пали смо колико смо дуги, добили чисту двојку из своје опште вредности...“⁸ Посебно огорчење Гађиновић је показивао у вријеме саборског дјеловања српских политичара, поготово када су прихватили реалност анексије и политику компромисног погађања са владом, сматрајући да су они: „У дубинама немоћни и млаки, васпитавани под режимима који гуше и обарају, без душе на жртву, они у нашем друштву дижу владу компромиса, уступака, тактичких провлачења, која долазе после великих националних падова. Примивши од идеја увек мањи део и примењујући га (случај са „српским реализмом“), они су допринели не мало, да српски живот даје утисак пустиње без споменика и сводова, да су српски кровови поцепани и српска душа под питањем. Нико као они није није потпомогао да српство данас изгледа тако мизерно, очајно и болно, да је српска садашњица без светлости и у једној великој злослутној тишини.“⁹ У таквој ситуацији опште резигнације и апатије међу српском омладином у Босни и Херцеговини, сасвим неочекивано и потпуно индивидуално, без најава и претходно јасно формулисаних програмских начела и циљева, засијала је револуционарна звијезда Богдана Жерајића. Резигниран општом апатијом српског националног покрета у Босни и Херцеговини, Жерајићев, до тада бескомпромисни борбени дух, био је једно вријеме послјије анексије чак и помирен са Масариковим идејама „ситног рада“ као једином могућности националног отпора у датој ситуацији. Међутим, његов немиран дух и унутрашња душевна превирања нису се могла задовољити овим обликом политичке борбе.

У јесен 1910. године, Гађиновић је уписао први семестар студија књижевности у Београду, а већ фебруара наредне године други семестар уписује у Бечу. Али, ни ту није дуго остао, већ је продужио за Женеву. У Женеву је Гађиновић дошао у додир са руским револуционарима који су послјије револуције 1905-1907. године, морали емигрирати из Русије. Из Женеве је прешао у Лозану гдје се сусрео са вођом руских лијевих есера Натансоном. Дружење са њим оставило је видног трага на Гађиновића и његове револуционарне погледе, посебно када је у питању његово схватање о улози личности у историји и надамасе прихватање става о индивидуалном терору као облику политичке револуционарне борбе.¹⁰ То је сасвим јасно у његовим програмским текстовима које је писао послјије повратка у земљу, а поготово у текстовима *Крик очајника*

⁸ В. Гађиновић, *Онима који долазе*, у: *Огледи и писма*, 68.

⁹ В. Гађиновић, *Крик очајника*, у: *Огледи и писма*, 74. (Први пут објављено у календару „Просвјета“ за 1912, Сарајево 1911).

¹⁰ Драго Љубибратић, *Владимир Гађиновић*, Београд 1961, 76.

и *Онима који долазе*. Овај други био је посвећен Богдану Жерајићу, а сасвим је било јасно да је он управо у овим идејама нашао пуно идеолошко оправдање Жерајићеве жртве и одлучно заузео курс национал-револуционара. По повратку у земљу, у јесен 1911. године, он ступа у тајну револуционарну организацију „Уједињење или смрт“ те добија задатак да руководи организацијом у Босни и Херцеговини и да организује тајне студентске кружоке по европским универзитетима. Послије тога, он је отпутовао у Беч гдје је на тамошњем универзитету основао два тајна кружока, а једном од њих припадао је Перо Слијепчевић, који тврди да су се они тада одупирали Гађиновићевим тврдњама о потреби терористичке акције.¹¹ Дакле, Гађиновић је већ тада био идеолошки раскрстио са свим облицима револуционарне борбе осим са „косовским тираноубиством“. У својим текстовима из тог времена, посебно оним посвећеним Богдану Жерајићу, он недвосмислено осуђује политику „српског реализма“ у Босни и Херцеговини и сматра да долазе нове генерације Срба „који ће се јавити после великих грехова својих оцева, свршених у моментима личне и социјалне исцрпености, изгубљености сваког критерија и погашених свих идеала. У тим малим и јадним ћути велико срце, спава велика воља и тече нова идеја, још слепа, несвесна, али огромна као звона, сфинге, стихија. Они ће бити нова Српска Плејада, крила наших снова, велико стихијско буђење српске савести...“¹² Он је тада дубоко вјеровао да је та „нова Српска Плејада“ кадра за „Стварање новог типа који ће припремити директну акцију и заљуљати српском садашњицом, у вези са нашом традицијом, која је богата патњама, конспирацијама и бунама“, а то, према Гађиновићу, треба да је „велики и брзи циљ садање српске тишине... Од дна до врха треба прокопати цело друштво, спојити га у великој завери за слободу, и умирући створити ново време и нов принцип у својој отаџбини.“¹³ Послије Беча Гађиновић је створио још неколико револуционарних кружока у неколико европских градова, а затим је дошао у Босну и Херцеговину и започео организацију тајних ћелија организације „Уједињење или смрт“. Приликом свог боравка у Београду, Гађиновић се сусрео са омладинцима из Босне и Херцеговине, који су тада посјетили Београд, Османом Ћикићем, Мухамедом Мехмедбашићем, Боривојем Јевтићем и другима. У Сарајеву се по први пут сусрео са Гаврилом Принципом у стану Боривоја Јевтића гдје је иначе одсједао. На све њих, а посебно на Мехмедбашића и Принципа, он је оставио снажан утисак, а њихови другови омладинци сматрају да је он на њих извршио пресудан утицај и директно припремио Принципа и другове за акцију. Тако је, на примјер, Боривоје Јевтић 1920. године писао: „На Принципа, који је иначе подсмешљиво гледао на људе, Владимир Гађиновић је учинио необичан утисак... Први тренуци с Гађиновићем претворили су се за Принципа у трајне. Он је био с Гађиновићем и онда када није боравио уз њега. Импоновала му је његова морална снага као и његово апостолство које је у име циља коме је служило прелазило

¹¹ П. Слијепчевић, *Млада Босна*, 194.

¹² В. Гађиновић, *Крик очајника*, 75-76.

¹³ В. Гађиновић, *Богдан Жерајић*, 127.

мирно преко свих патњи, не сустајало пред препрекама, не јењавало пред прогонима.¹⁴ Из Сарајева, у који је нешто касније дошао, Гађиновић је упутио Данила Илића и Милана Стојаковића на комитски курс у Владичин Хан.¹⁵

Владимир Гађиновић, није био нимало сентименталан према идеји југословенства и на њу је гледао као на мијешање хрватске воде у српско вино, како је приликом једног сусрета у Београду 1912. године отворено рекао идеологу југословенства међу младобосанцима, Димитрију Митриновићу.¹⁶ И Тин Ујевић га памти из Београда 1912. године, када је „закопчан као какав балкански државник, био донекле неповерљив према нама *браћу Хрватима*. Он је још сумњао у *браћу Хрвате*.“¹⁷ Као што смо већ видјели, програмски текстови Владимира Гађиновића, писани у то вријеме, до крајности су прожети искључиво српском националном идејом и у њима све до рата нема ни помена о југословенству као могућем рјешењу српског националног питања. Његов долазак у Сарајево у лето 1912. године, био је директно везан за оснивање тајне, чисто српске, омладинске организације, која је требала да буде реакција на све гласније наступе оних који су пропагирали југословенство међу омладином. Централни одбор ове организације покренуо је у Сарајеву лист „*Српска омладина*“ који је заступао искључиво српско национално гледиште. Око њега су били окупљени Стјепо Кобасица, Смаилага Ћемаловић, који је наслиједио Османа Ћикића у вођству Срба муслимана у Босни и Херцеговини, Боривоје Јевтић, Ђорђе Пејановић, Богољуб Константиновић, Милан Стојаковић, Милош Видаковић, Љубомир Мијатовић, Коста Крајшумовић и остали. О задацима и програму овог листа, Гађиновић је писао Милану Карановићу 28. јула 1912. године: „Лист ће стајати на радикално националном становишту и заступати кооперацију омладине српске: православних и муслимана а према Хрватима стајаће у пасиви. Сматраће неактуелним питање срп.-хрв. јединства које ће решити процес рада и времена целих десетина година, а где наиђе на препреке у проповедању својих националних светиња отсудно ће напасти све и свакога. Лист ће бити васпитног значаја због тога ће проповедати култ националне догме, национализам као религију, као највећу тенденцију живота.“¹⁸ Ови редови само још једном потврђују његову јасну националну визију, коју је заступао до смрти. Лист „*Српска омладина*“ уређивао је Ђорђе Пејановић. Овој групи био је близак и Данило Илић, али је он био социјалиста по убјеђењу. Није био риједак случај да међу овом српски орјентисаном омладином и њиховим друговима југословенски предидијељеним, долази до вербалних сукоба и напада. Сам Принцип, у једном писму Марку Маглову, наглашава да су „они“, то јест „радикали“, почели одмах да нападају њих „напредњаке“, па каже: „Они су нас от-

¹⁴ *Огледи и писма*, 92, напомена 14.

¹⁵ Д. Љубибратић, *Владимир Гађиновић*, 94-95.

¹⁶ V. Dedijer, *isto*, 348.

¹⁷ Цитирано према: Д. Љубибратић, *Владимир Гађиновић*, 87.

¹⁸ *Млада Босна, писма и прилози*, уредио Војислав Богићевић, Сарајево 1954, 180.

почели одмах да нападају свим могућим изразима и нарочито су нам предбацивали да нисмо Срби. Настао је међу нама дубок јаз и мржња... Они су тада на иницијативу неких студената универзитета и људи око *Српске Ријечи* и *Народа* основали *централни одбор* уз учешће свих српских ђачких друштава (Гимназија, Учитељска школа, Реалка, Трговачка академија и друштва Срба муслимана – око 80) изузев нас напредњака.¹⁹ С друге стране Цветко Поповић је писао о „напредњацима“: „За мене сасвим нова *нација* за коју сам сазнао тек у Сарајеву, били су тзв. *Србо-Хрвати* или напредњаци... Њих смо сви сложено, и Срби и Хрвати, нападали као издајнице свога народа. Имали су и посебну своју значку комбиновану од српске и хрватске тробојнице... ради чега смо их звали *камелони*. У тој групи био је и Гаврило Принцип.“²⁰

Чисто српских омладинских друштава било је и другим градовима Босне и Херцеговине. Тако је у јесен 1913. године у Травнику група муслиманских омладинаца, која се у националном погледу осјећала као Срби, основала друштво *Српско муслиманска ђачка организација*. Аустроугарска оптужница као утемељивача друштва наводи Сафетбега Миралема, ученика Трговачке школе из Травника.²¹ Инспиратор за оснивање овог друштва био је Мехмед Чишић, ђак из Мостара. У Мостару су Исмет Сарић, Обрад Мاستиловић, Радмило Грђић и други омладинци основали 1914. године друштво Српска ђачка омладина.²² На српском националном програму посебно је радила муслиманска омладина у Мостару. Тако је Мехмед Чишић, ђак из Мостара, пред Први свјетски рат путовао Босном и организовао тајна српска друштва међу муслиманима „у којима би се јачала и ширила српска национална свијест“²³ како то наводи аустроугарска оптужница из 1916. године, против групе српских омладинаца, муслимана, из Травника. Један дио муслиманске средњошколске омладине био је прилично радикалан у истицању своје српске националности и позивима својим истовјерницима да се определијеле у српском националном смислу, а готово против покушаја да се муслимани у Босни и Херцеговини, на било који начин, вежу за хрватску националну одредницу. Тако је, на примјер, у једном писму из 1911. године, које је пронађено код ђака мостарске гимназије Алије Драче, а које му је по његовом признању диктирао Хасан Ребац, такође ђак мостарске гимназије, писало и ово: „Нас Србе чека нешто много да створимо и да учинимо, а то је да створимо златне путеве Српству и такове, гдје нам неће нико од непријатеља моћи стати на пут... Муслимана има у Босни и Херцеговини 600.000, па кад би од њих била пола или $\frac{1}{3}$ Хрвата, колико би онда био

¹⁹ Исто, 131.

²⁰ Цитирано према: Đorđe Mikić, *Austrougarska ratna politika u Bosni i Hercegovini*, Banjaluka 2011, 254.

²¹ Архив Босне и Херцеговине (даље: АБиХ), фонд: Заједничко министарство финансија (даље: ЗМФ), през. бр. 324/16.

²² АБиХ, ЗМФ, през. бр. 460/15.

²³ АБиХ, ЗМФ, през. бр. 324/16.

наш губитак! Дакле, зашто (да) то пустимо да се муслимански народ, огранак српског народа, који је само национално онесвјешћен да се претвара у Хрвате или још боље у Германе... Ти исти Хрвати хтјели су лањске године да доселе у српску Босну око 200.000 проћераних ради вјере Шпањолаца... кад буде муслиман Хрват, изгубио је српски народ једног члана народа, а друго, добио је једног најбезобразнијег непријатеља с којим ће морати и мора да се стави у крваву борбу.“²⁴

Ни у току Првог свјетског рата Гађиновић суштински није српску националну визију замијенио југословенском, иако се тада по први пут појављује један његов текст на тему југословенства. Наиме, њега је рат затекао у Паризу, гдје се заједно са групом омладинаца из јужнословенских крајева Монархије јавио у француску легију странаца и био распоређен у морнарицу. Као француски морнар, Гађиновић је четири мјесеца пловио Јадранским морем, да би затим био, као и читава флота, враћен у Тулон, гдје је и напустио легију. Све до августа 1915. године, Гађиновић је био у Паризу радећи свакојаке послове да би преживио, а лоши услови живота довели су његово здравље у озбиљну кризу. За вријеме боравка у Паризу одржавао је контакте са руским револуционарима, постао пријатељ Троцког и попримио нешто од њихових идеја. За Троцког је тада написао неколико чланака, а међу њима и чланак *Сарајевски атентат*, у коме је описао револуционарну омладинску акцију пред Први свјетски рат. Иако се његово казивање односи на омладинску акцију на читавом јужнословенском простору, ипак је и у овом Гађиновићевом тексту, једином на тему југословенства, примјетно да он нема одушевљења за југословенство, као, на примјер, што има у то вријеме Перо Слијепчевић и да његов ранији став да је југословенство „мијешање хрватске воде у српско вино“ суштински није изгубио на значају ни у тим ратним данима.²⁵ Због тога се он, када је пристигао гладан, исцрпљен и болестан, у Женеви, није значајније ангажовао у југословенској акцији омладине. Чак и у данима опште револуционарно-социјалне и републиканске еуфорије, под утицајима фебруарске револуције у Русији 1917. године, када су српски омладинци, попут Павла Бастајића, Драга Љубибратића и других, у Женеви били спремни да скидају и српске крунисане главе, Гађиновић је задржао онај здрави национални инстинкт, који је понио из своје родне Херцеговине. Као и много тога другог и ова чињеница га издваја од осталих његових другова и даје му посебну националну и карактерну црту, али и интелектуалну зрелост за коју ће неким његовим друговима омладинцима требати још деценије да је досегну. Дакле, оно што је најзанимљивије јесте чињеница да је најмање одушевљења за Фебруарску револуцију и, тада међу омладином, јако популарно „скретање у лево“ показао онај који се са руским револуционарима највише дружио и према њима једним дијелом профилисао своје идејне

²⁴ *Млада Босна, писма и прилози*, 167-169.

²⁵ Не изгледа нимало увјерљиво тврдња Владимира Дедијера да је Гађиновић у овом тексту, изостављајући придев „Српска“ из назива предратног листа „Српска омладина“, „тима хтео да докаже да је постао присталица југословенске идеје.“ (V. Dediđer, *Sarajevo 1914*, 349).

погледе, а то је био Владимир Гађиновић. Он је био лични пријатељ Натансона и Троцког и далеко најближи кругу руских револуционара-интернационалиста у Швајцарској. Као такав он је добио позив од Натансона да крене са њима у Русију 1917. године, али је одбио зато што се није могао никако сложити са чињеницом да ће руски револуционари бити превезени преко Њемачке у Русију у блонбираном вагону. Ипак, како сматра Слијепчевић, „његов социјализам није ишао тако далеко да прими услугу нашег ратног непријатеља.“²⁶ Иако су се касније његови тадашњи другови омладинци из Женеви трудили на све начине да докажу како је „интимно, у души, Гађиновић бесумње био социјалиста-револуционар“, нико од њих није успио да му припише да је тих дана игдје јавно иступио у знак подршке револуцији у Русији. Гађиновић је морао бити свјестан да та револуција у условима Првог свјетског рата представља не само несрећу за Русију и савезнике већ и најтежи ударац Србији и српском уједињењу, које је било његов животни сан. На крају је и Слијепчевић признао да је Гађиновићев „социјализам био пун националног инстинкта и темперамента као што је и његов рад у народу био и остао националистичан.“²⁷ Због тога, посебно незграпно дјелују каснија нагађања неких његових другова омладинаца из тог времена, као, на примјер, Драга Љубибратића, који је после Другог свјетског рата писао: „Да је отишао у Русију, био би тамо гдје и његов чича²⁸ и његови социјал-демократски пријатељи Троцки и Луначарски и прикључио би се с њима Октобарској револуцији.“²⁹ Или, на примјер, Пера Слијепчевића, који је разочаран свим што је изнедрило јужнословенско уједињење у периоду између два свјетска рата, писао за Гађиновића и ово: „Шта би данас било да је остао жив, слободно је свакоме нагађати; једно је сигурно да би његово лице било још тмурније и његова сета још већа; и да би био негде далеко лево.“³⁰ Чини се најреалније је му је одговорио на ову констатацију Веселин Маслеша: „Уистину, слободно је нагађати. Али нагађање о томе где би ко био није ни важно ни битно. Можда би Гађиновић и његови помрли и погинули другови били *негде далеко лево*. Можда. Међутим, они који нису помрли (сем неких изузетак) нису данас лево, нису у емиграцији, нису ни у Сремској Митровици.“³¹ (Па ни сам Перо Слијепчевић ни Коста Крајшумовић).³² Владимир Гађиновић, идеолог младобосанске генерације, отрован је у Фрибургу почетком августа 1917. године. Никада није утврђено ко је отровао Гађиновића, а освјетљавање свих околности његовог убиства, освијетлило би многе затамњене странице емигрантске акције у току Првог свјетског рата.

²⁶ Исто, 196.

²⁷ Цитирано према: Д. Љубибратић, *Владимир Гађиновић*, 199.

²⁸ Мисли се на Натансона.

²⁹ Д. Љубибратић, *Владимир Гађиновић*, 201.

³⁰ Цитирано према: Veselin Masleša, *Mlada Bosna*, Sarajevo 1990, 187.

³¹ Мисли се на затвор у Сремској Митровици гдје су робијали комунисти између два свјетска рата.

³² V. Masleša, *Mlada Bosna*, 187.

За разлику од Гађиновића, Димитрије Митриновић био је, као што је то већ наглашено, човјек знатно другачијих погледа и животне филозофије. Он је већ у гимназијским данима имао разумијевања за југословенску идеју, залажући се за јединствену књижевност Срба и Хрвата, која може бити основа њиховог уједињења.³³ Та његова гледишта само ће се касније појачати и уобличити током студија у Загребу, а посебно дружењем са Иваном Мештровићем, кога његови савременици у то вријеме сматрају „јединим интегралним Југословеном“. Већ је речено да је Митриновић био творац прве редакције Програма омладинског клуба „Народно уједињење“, који је у ствари био идеолошки манифест југословенства међу јужнословенском омладином пред Први свјетски рат. Тај Митриновићев програм започиње ријечима: „Темељна и централна задаћа клуба јесте пропаганда филозофије национализма уопште, уз нарочиту пропаганду радикално-демократских политичких доктрина; све то у сврху да би се оснажила српско-хрватска национална душа и да би она, себе свјесна, могла уз претходне услове дати цијели свој психофизички изражај, оличен у потпуном народном уједињењу и у стварању хрватско-српске модерне националне културе, чије је остварење аподиктички физичка нужда и свети морални дуг општој људској култури... Идеја српско-хрватског народног јединства у смислу етно-психолошког факта, да су Хрвати и Срби један двоимени народ, јесте полазна тачка за идеју српско-хрватског уједињења у смислу идентификације националних организама српско-хрватских.“³⁴ Овај програм убрзо ће бити безусловно прихваћен од јужнословенске омладине као „свето слово“, посебно од оне најмлађе, гимназијске. Али, творац овог програма, који је несумњиво дао идеолошки правац једној читавој генерацији, није се дуго задржао на његовом реализовању. Његов чланак под насловом *За Југославију*, који је 1914. године послао из Минхена Владимиру Черини, а овај га објавио у листу „Вихор“, био је у ствари његов опроштај не само од ове теме већ и од његовог дотадашњег живота и рада.³⁵ Те године, као што је већ речено, он ствара нови програм европске федерације и од тада његовом мистицизму, окултизму и утопијама неће бити краја. „Митриновић је почео као српски националист и, донекле, анархист, али је убрзо постао са својим освједочењем идеалан тип масона, с којим се, у том смислу, ријетко тко може успоредити у модерној повијести српског масонства (укључивши овдје и његовог ученика Милоша Ђурића). Он је тежио, између осталог, идентификацији човјека с Богом, великој синтези човјечанства заснованој на универзалном свелудском моралу и мијешању и прожимању раса и култура. Он је хаос доживљавао само као катарзу.“³⁶ Али сјеме које је Митриновић посијао међу јужнословенском омладином оставило је великог трага на њихову даљу дјелатност, посебно код гимназијске омладине, која ће

³³ V. Dedijer, isto, 290.

³⁴ *Програм Омладинског клуба Народно уједињење у Београду*, цитирано према: V. Dedijer, isto, 351.

³⁵ Ivan Mužić, *Masonstvo u Hrvata*, Split 2000, 56.

³⁶ Исто.

ове идеје радикално ставити на дневни ред историје и претворити их у праву еуфорију јужнословенске узајамности. Читав низ нових ђачких удружења настајаће на овим идејама.

Међутим, погрешно би било мислити да су оваква струјања била само плод Митриновићевих визија и југословенства које је доносила омладина из Загреба. Највећи утацај на омладину у југословенском смислу вршен је из Београда, посебно преко листа „Словенски Југ“, чији је уредник био Божидар Марковић, а такође и преко листа „Пијемонт“, који је уређивао Љуба Јовановић Чупа, за кога Гађиновић има само ријечи похвале. У редакцији „Пијемонта“ штампан је и Митриновићев Програм Омладинског клуба за народно уједињење. Али, несумњиво највећи утицај на јужнословенску омладину, па и на омладину из Босне и Херцеговине, имале су југословенске идеје Јована Скерлића. Није случајно да га један од омладинаца, Владимир Ћоровић, иначе његов зет, назива „Наш апостол“.³⁷ Београд је 1912. године постао и мјесто окупљања југословенске револуционарне омладине, посебно када га је посјетило 300 студената Загребачког универзитета, а међу њима и Митриновић. Перо Слијепчевић тврди да је Београд тада био „највеће огњиште југословенског спремања“.³⁸ У Београду се тада одржавају разне манифестације југословенског карактера које су постале „инструмент првог великог интегрисања југословенске интелигенције“.³⁹ Око овог југословенског програма окупиће се бројни интелектуалци и политичари из Србије, који остварују и прве политичке везе са пројугословенски орјентисаним политичарима у Хрватској. А то ће бити управо они српски интелектуалци и политичари који су се касније, у току Првог свјетског рата, у емиграцији највише ангажовали на југословенском уједињењу као „стручњаци“ за то питање: Божа Марковић, Љуба Стојановић, Милан Грол, Павле Поповић и други.

Под утицајем таквих идеолошких струјања почела су у Босни и Херцеговини ницати друштва „српске и хрватске напредне омладине“, која се постепено фузионишу. Тако је у Сарајеву 1911. године основано тајно ђачко удружење *Српско-хрватска напредна организација*, а његов први предсједник био је Иво Андрић. Један од првих чланова овог друштва постао је Гаврило Принцип.⁴⁰ Из писма које је Гаврило Принцип послао Марку Маглоу 17. априла 1912. године, види се како су настајале те нове ђачке организације: „Ове године сазван је заједнички састанак, нисам био присутан, али је о томе расправљано: како ће се и на који начин да почне. Предложена су мислим два програма: Пјанићев који садржи идеју народног уједињења (напредни) и други више литерарни, односно интелектуални. У Пјанићевом програму је стајало: „Чланом организације може бити сваки Словен“, последије чега се једна група од тог „панслави-

³⁷ Đorđe Mikić, *n. d.*, 255.

³⁸ Р. Слијепчевић, *Омладина и сарајевски атентат*,

³⁹ М. Екмечић, *Стварање Југославије*, књ. 2, Београд 1989, 492.

⁴⁰ V. Dedijer, *isto*, 349.

стичког или напредног“ програма одвојила и организовала се у почетку у једну радикалану тада националну групу (са радикалним програмом). Послије једног мјесеца радило се понешто одвојено и кад су се духови стишали, ми, који смо ствар заострили, како ти кажеш, ставили смо предлог за фузионисање са напредним Хрватима.“⁴¹ На крају писма, одговарајући на питање да ли они припадају групи око „Вала“ или око „Зоре“, Принцип је написао: „Као одговор ти јављам да се наша организација држи правца „Зоре“ која заступа јединство Срба и Хрвата, али само у принципу, **јер се ми придржавамо револуционарног Митриновићевог програма.**“⁴² Као вођа овог новог ђачког покрета у Сарајеву истиче се Милош Пјанић, а одмах за њим и Владета Билбија. А какве су биле њихове идеје види се из неколико реченица које су у једној дописној карти написали из Сарајева Џемилу Дрљевићу у Сењ, 5. априла 1912. године, које гласе „Поздрав од сакупљених Југословена. Пуши лулу! Живјела Република! Твој Владета“⁴³ Испод су поздрави Ибрахима Фазлиновића и Матеја Кордића, ђака учитељске школе и на самом дну пише „Револуционарни југословенски поздрав. Твој М. Пјанић“.⁴⁴ Иначе Пјанић је у то вријеме сва своја писма потписивао са „Револуционарни југословенски поздрав“. Ове организације одржавале су контакте са сличним ђачким удружењима у осталим јужнословенским земљама, а прва заједничка манифестација српске и хрватске ђачке омладине у Сарајеву биле су демонстрације, фебруара 1912. године, против насилног мађарског режима и бана Цуваја у Хрватској. На састанку српско-хрватске ђачке организације, Јукић је изјавио да ће извршити атентат на бана Цуваја, што је убрзо заиста и покушао.⁴⁵ Послије тог атентата у Сарајеву поново избијају демонстрације и ђачки штрајк средњошколске омладине. Како је истражитељима у Војно-казненом заводу у Терезинштату изјавио 1916. године утамничени Лазар Ђукић, који је у том затвору убрзо полудио и умро, сврха тих сарајевских демонстрација је „била да се покаже солидарност са атентатом“.⁴⁶ Он је даље изјавио да је Ђулага Буковац тада рекао да би требало да један муслиман изврши атентат, а за то је придобио свог колегу и пријатеља Ибрахима Фазлиновића који је изјавио да је спреман извршити атентат „на неког полициског органа у Сарајеву, неког вишег политичког чиновника или на поглавара земље.“⁴⁷ Дакле, атентат је у главама те револуционарне омладине постао не само легитимно средство борбе јужнословенске омладине широм Аустро-Угарске већ и њихов идеал. Тада је Иво Андрић записао: „Данас је Јукић починио атентат на Цуваја. Како је лепо да се затежу тајни конци дела и буне. Како радосно слутим

⁴¹ *Млада Босна, писма и прилози*, 130-131.

⁴² Исто, 132-133.

⁴³ Исто, 126.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Д. Љубибратић, исто, 110.

⁴⁶ *Млада Босна, писма и прилози*, 301.

⁴⁷ Исто, 302.

дане великих дела. И диже се и гори хајдучка крв. Без чедности и доброте и жртава пролази мој живот. Али волим добре. Нека живе они који умиру по тротоарима онесвештени од сцбе и барута, болни од срамоте заједничке. Нека живе они, који повучени, ћутљиви у мрачним собама спремају буну и смишљају увек нове варке. А ја то нисам. А нека живе они.⁴⁸ Епилог ових демонстрација у Сарајеву био је велеиздајнички ђачки процес Пјанић – Љубубратић 1913. године. Слиједе атентати Планиншћака и Дојчића, омладину у потпуности захвата психоза атентата, а „страх од дјецe“ почиње да се провлачи Бечким двором. Послије ових демонстрација и штрајка у Сарајеву из школе су искључени Ђулага Буковац, Хасан Миљковић, Милош Пјанић, Ивица Милаковић и Иво Крањчевић.

Ова југословенска омладинска удружења ницала су и у другим градовима Босне и Херцеговине у то вријеме, у Бањој Луци, Тузли, Мостару. Послије балканских ратова, југословенство све више обузима ђачку омладину. Неки од судионика у омладинском покрету сматрају да управо Балкански рат „покреће мишљење и најзатуцанијих сепаратиста, а код омладине ствара утисак да је национално ослобођење и уједињење пред вратима и да је неизбјежна скоро пропаст Аустро-Угарске монархије.“⁴⁹ Априла 1914. године у Бањој Луци је школска омладина, окупљена у Српском и Хрватском соколу, одлучила да по први пут заједнички обиљежи годишњицу смрти Франкопана и Зринског у католичкој жупној цркви, а да се на ту прославу доведе и што више грађана свих вјера. Први пут у историји Бањалуке стајали су у жупној цркви заједно српски и хрватски соколи. Истог дана, а под утисцима те заједничке манифестације, формирано је тајно ђачко удружење „Југославија“. Ово друштво основано је на иницијативу већ помињаног Лазара Ђукића, који је од сарајевског друштва био послат да организује омладину у Бањој Луци на југословенској основи. Према ријечима Милана Јанковића, једног од оснивача овог друштва, оно је имало сврху „да међу ђацима у Бањој Луци подјарује мржњу против Аустро-Угарске монархије и да ради свим средствима да се Босна и Херцеговина, као и све југословенске земље отцијепе од монархије и припоје Србији.“⁵⁰ Из ових ријечи Милана Јанковића, једног од најактивнијих омладинаца у тадашњој Бањој Луци, јасно се може закључити да њему ни послје више од двадесет година није било јасно шта је тада значао појам југословенства међу омладином, јер је у овом тексту сам себи пречесто контрадикторан, а посебно када тај појам тумачи као постепено отцјепљивање јужнословенских покрајина и њихово прикључење Србији. А то свакако није оно што им је као програм прописао Димитрије Митриновић, већ више оно за шта се залагао Владимир Гаћиновић. У ову српско-хрватску националистичку омладину, поред атентатора Принци-

⁴⁸ Исто, 135.

⁴⁹ Милан Јанковић, „Слобода“ и „Југославија“, *предратна тајна ђачка друштва – Бањалучки ђачки процес 1914/15*, Бања Лука 1939, 17-18.

⁵⁰ Исто, 21.

па, Грабежа и Чабриновића, који су то изјавили и на суду, убрајани су још Васо Чубриловић, Цвјетко Поповић, Лазар Ђукић, Иво Крањчевић, Бранко Загорац, Марко Перин, Драган Калембер и други. У тузланској организацији били су, поред осталих, Младен Стојановић и Тодор Илић, а у Требињу Љубомир Никшић.⁵¹

Иако је један од главних идеолога југословенства међу младобосанцима, Димитрије Митриновић, већ почетком Првог свјетског рата имао неке сасвим друге животне погледе и идеологију, југословенска еуфорија није напустила добар дио омладинаца. Тако се, на примјер, Перо Слијепчевић, који је на позив Николе Стојановића дошао 1915. године из Рима у Женеву да би наставио своју публицистичку антиаустрогарску дјелатност, коју је већ био започео у Риму, свом снагом заузимао за идеју јужнословенског уједињења. Августа 1915. године он је, заједно са др Љубом Леонтићем (Хрватом) и Владиславом Фабјанчићем (Словенцом) написао *Манифест Југословенске уједињене омладине*, са предговором професора Масарика, а који је прво штампан на француском језику. Њих тројица се тада потписују као чланови Централног одбора ЈУО. У Манифесту се доноси кратак историјски, етнографски, географски, литерарни, социјално-политички и економски преглед јужнословенских народа, а на крају и југословенски програм у коме се између осталог каже: „Пошто су Срби-Хрвати-Словенци само један југословенски народ, то ће они последије ослобођења бити уједињени у једну једину хомогену државу. Не постоји никакво унутарње питање о саставу те државе, а поготово не такво, о којем би морале да се брину Велике Силе европске. Србији, Пијемонту Југословенства, имат ће да се прикlope остале земље српске, хрватске и словеначке. Она је пред цијелим свијетом свој данашњи рат назвала ратом за ослобођење Југословена.“⁵² Дакле, само из овог пасуса јасно је видљиво како је у том тренутку Перо Слијепчевић видио јужнословенско уједињење, али и у каквој је заблуди био и он и његови другови омладинци, који су у својој младалачкој наивности вјеровали да је унутрашње уређење прве заједничке јужнословенске државе само питање пуке формалности око кога неће и не може бити проблема.

⁵¹ *Млада Босна, писма и прилози*, Предговор Војислава Богићевића, 8.

⁵² Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914–1919*, Zagreb 1920. 43 (*Manifest jugoslovenske ujedinjene omladine*)